

Osmanlı Devleti'nde Anayasal Bir Belge: Hücçet-i Şeriyye

Ayhan CEYLAN*

Giriş

Kamu hukukunda Türk anayasacılığını kronolojik sırayı da dikkate alarak Sened-i İttifak ile başlatıp, Tanzimat Fermanı, Islâhât Fermanı ve Kanun-i Esâsi ile devam eden bir sıralamayla ele almak genel kabul gören bir yaklaşımdır. Türk anayasa ve siyaset bilimi çalışmalarında bir başlangıç olarak bu belgeleri esas almaya götüren en önemli etkenler; yazılı bir şekilde ortaya çıkma ve iktidarı sınırlayıcılık nitelikleridir. Tanzimat Fermanı ve sonrasındaki anayasal belgelerin ortaya çıkmasında ve şekillenmesinde iç dinamikler yanında Batı etkisinin de rol oynadığı görülmektedir. Sened-i İttifak ise, Osmanlı Klasik Döneminin kendine özgü anayasal hareketlerinin bir sonucu olarak görülmekte ve literatürde ilk anayasal belge olarak incelenmektedir.

Bahsedilen ve genel kabul gören yaklaşım bu olmakla birlikte, Osmanlı Klasik Dönemi anayasal hareketlerinin ve sonuçlarının yeterince ele alındığını, değerlendirildiğini ve tartışıldığını söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Bu ilgi azlığında; Osmanlı belgelerinin tamamının henüz gün yüzüne çıkarılamaması, belgelerin Osmanlıca olması, günümüz anayasal ve siyaset anlayışına temel teşkil etmemesi dolayısıyla bu dönemin göz ardı edilmesi ve bununla bağlantılı olarak ilmi hassasiyetin önüne geçen ideolojik ve siyaset yaklaşımların varlığına işaret edilebilir.

Klasik Dönem Osmanlı iktidarını anlamak ve değerlendirmek için nazari ve fiili açıdan ele almak gerekir. Bakıldığında, Osmanlı iktidarının teorik boyutunu oluşturan İslam hukuku, kanun ve siyaset düşüncesi geleneğinin mutlak olmayan sınırlı bir iktidar çerçevesi çizdiği görülür. Bu kaynaklar çerçevesinde, iktidara bağlılığın teorik kaynaklarla belirlenen kapsamda şartlı olduğu ve direnmeye imkan verildiği belirtilmelidir¹. Aynı klasik dönem, yazılı bir anayasa, kurumsal bir iktidar denetimi ve uzun dönem yerleşik bir saltanat veraseti kuralının olmadığı, en azından prosedürel bir şekilde yürürlüğe kavuşmadığı fiili bir dönemi temsil eder. Burada, teorik ve fiili düzenin farklılaşabildiğine değinilmelidir. Bununla birlikte bu dönem; padişahın; sadrazam, şeyhülislam, ulemâ, yeniçeri hatta âyanla ilişkisi veya bir kısmı özerk yapılara dönüşen bu kurumların birbiriyle ilişkileri iktidarı sınırlayıcı bir işlev görebilmiş, ele alacağımız Hücçet-i Şeriyye ve Islâhât Fermanı örneklerinde olduğu gibi karşılıklı akdedilen sözleşmelerle ve meşveret meclislerinin artan ve kurumlaşmaya yönelik karar alma sürecindeki işlevleriyle

* Doç. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

¹ Ayhan Ceylan, "İslam'da Siyasal İktidar (Velâyet-i Âmmе)", *Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. VII, sy. 1-2, 2003, s. 100-104.

anayasal hareketlere sahne olmuştur. Nitelikleri tartışmaya açık olmakla beraber klasik dönemdeki bu hareketlerin Osmanlı Devleti'ne özgü uygulamalar, kurumlar ve belgeler ortaya çıkarttığı bir gerçektir².

Bu bildiri, Osmanlı klasik dönemindeki anayasal hareketlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan ve Sened-i İttifak'a takaddüm eden anayasal bir belge olarak kabul ettiğimiz Hücçet-i Şer'iyye'yi konu almaktadır. III. Selim'in tahttan indirilerek IV. Mustafa'nın tahtta çıkmasına yol açan Kabakçı Mustafa İsyanı sonrasında hazırlanan Hücçet-i Şer'iyye, Osmanlı Arşivlerinde hatt-ı hümayun olarak aslına ulaşılabilen, ayrıca dönemi inceleyen; Cevdet Tarihi, Mustafa Necip Tarihi, Âsım Tarihi, Kethüdazâde Said Tarihi ve Câbi Tarihi'nde sûretine ve içeriğine yer verilen bir belgedir. Belge ilk defa, 2001 yılında Kemal Beydilli tarafından hatt-ı hümayun şeklinde metniyle birlikte yayınlanarak inceleme konusu yapılmıştır³. Niyazi Berkes, Cemal Kafadar ve Hüseyin Yılmaz gibi belgeyi değerlendiren araştırmacılar olmakla birlikte, belgenin hukukçuların gözünden kaçtığı anlaşılmaktadır.

I- Hücçet-i Şer'iyye Kavramı

Arapça asıllı bir kelime olan hücçet, delil, vesika, senet ve belge anlamlarına gelmektedir⁴. Hücçetin ıstılâh anlamı, ilim dallarına göre değişebilmektedir Osmanlı diplomatiğinde hücçet, şer'iyye mahkemeleri tarafından verilmekle birlikte ilamdan farklı olarak hüküm ihtiva etmeyen, kadı huzurunda iki tarafın anlaşmaya vardıklarına dâir kadının tasdikini ihtiva eden belgeyi ifade etmektedir⁵. Hücçet kelimesinin, dönemin kadısı veya mahkemesine nispet eden "şer'iyye" kelimesiyle tamlama oluşturarak, Osmanlı diplomatiğinde sıklıkla "hücçet-i şer'iyye" şeklinde de yer aldığı görülmektedir. Hücçet veya hücçet-i şer'iyye karşılığında "sened" tabiri de kullanılmaktadır. "Sened-i İttifak" tamlamasındaki anlamında olduğu gibi, hücçet-i şer'iyye belgesi için de kullanılan "senet"; iki veya daha fazla kimse arasında kararlaştırılmış bir anlaşmayı ispat için düzenlenen, borçlu tarafından alacaklıya verilen, gerektiğinde hakkını aramaya yarayan yazılı kağıdı ifade etmektedir⁶.

Osmanlı hukuk terminolojisinde ise hücçet veya hücçet-i şer'iyye kavramı genelde iki anlamda kullanılmıştır⁷:

1- Bir davayı ispata yarayan hukuki delil,

2- Kadı huzurunda, taraflardan birinin ikrarını, diğer tarafın bu ikrarı tasdikini içeren ve bir hükmü ihtiva etmeyen hususlara dâir düzenlenen belge.

² Geniş bilgi için bkz. Hüseyin Yılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma Öncesi Meşrutiyetçi Gelişmeler", *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, c. 13, sy. 24, 2008/1, s.1 vd.

³ Kemal Beydilli, "Kabakçı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hücçet-i Şer'iyye", *Türk Kültür İncelemeleri Dergisi*, sy. 4, İstanbul 2001, s. 33-48.

⁴ **Kubbealtı Lugatı**, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2010, s. 522.

⁵ Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlı Belgelerinin Dili**, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1998, s. 350; Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. I-III, MEB, İstanbul 1993, c. I, s. 865.

⁶ **Kamûs-ı Türkî, Sadeleştirilmiş ve Genişletilmiş**, c. I-III, Tercüman Gazetesi, İstanbul 1985, c. III, s. 1173.

⁷ Mustafa Oğuz-Ahmed Akgündüz, "Hücçet", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, c. XVIII, İstanbul 1998, s. 446.

Osmanlı uygulamasında, bir belge olarak hücet-i şeriyelerin, ihtiva ettikleri konuya da bağlı olarak zaman zaman usul hukukundaki yerleşik anlamı genişle-mekte, hatta siyasi bir nitelik kazanabilmektedir. Bu cümleden olarak, yerleşim bölgesinde asayişin sağlanmasına yönelik bir tedbir kapsamında halkın taahhütte bulunarak hücet-i şeriyeye rabtolunduğu vesikalara rastlanmaktadır⁸.

Gerek hücet ve gerekse senedin anlamlarını ve özelliklerini bir araya toplayan "hücet-i şeriyeye" kavramı, ele aldığımız bu incelemede olduğu gibi; özellikle yeni-çeri ya da sipahi ocaklarının öncülük ettiği ya da karıştığı yönetim değişikliklerine yol açan isyan veya darbeler sonrasında ortaya çıkan bir belge şeklinde de görülebilmektedir. Bu yönüyle, Osmanlı geleneğinde hukuki ve siyasi nitelik kazanmış anayasal bir belge olarak hücet-i şeriyeye; padişahın âsileri cezalandırmayacağına, âsilerin de bir daha devlet işlerine karışmayacaklarına dâir, padişah ve âsiler arasında karşılıklı taahhütleri ihtiva eden, padişahın, ulemanın ve genellikle askerlerin oluşturdukları âsi ve darbecilerin imzalarını taşıyan, mehâkim-i şeriyede tescil, Divan-ı Hümayun ve Başmuhasebe kalemlerine kayıt ve karşılıklı teâtî edilen bir vesikayı ifade etmektedir.

Osmanlı tarihinde bu çerçevede görülebilecek siyasi nitelik kazanmış bir hücet-i şeriyeye örneği de, yine yeniçerilerle ilgilidir. Geleneksel yapısını ve konumunu koruyarak Nizam-ı Cedit'e karşı çıkan yeniçerileri disiplin altına almak, savaş araçlarını etkili bir şekilde kullanacak eğitilmiş bir ordu ihtiyacını karşılamak üzere yeniçerilerden oluşan 7.500 kişilik Eşkinci neferi yazılması; padişah, devlet ricali, ulema ve Ocak ağalarının ittifakıyla mühürlenmiş ve imzalanan bir hücet-i şeriyeye şeklinde ortaya çıkmış, mahkemece de tescilli öngörülmüştür⁹. Yeniçerilerin isyanına sebep olan 1826 yılındaki bu karar, aynı zamanda onların sonlarını da hazırlayacaktır.

Osmanlı padişahlarının yaklaşık üçte biri özellikle askerlerin öncülük ettiği isyan veya darbeler sonucunda değiştirilmiştir. Hukuki-siyasal bir belge olarak hücet-i şeriyeye geleneğinin, âsilerin affedildiği II. Bayezid döneminde başladığı ve sonraki isyanların çoğunda da hücet alınmaya dikkat edildiği¹⁰ iddia edilmekle beraber, tespit edebildiğimiz kadarıyla bu kapsamdaki ilk somut belgeye 1730 Patrona Halil İsyanı sonucunda Üçüncü Ahmed'in tahttan indirilip yerine I. Mahmud'un çıkarıldığı olaylara yer veren Abdi Tarihi'nde değinilmektedir. Burada, Padişah I. Mahmud tarafından, ihtilalcilerin cezalandırılmayacaklarına, darbeciler tarafından da bir daha devlet işlerine karışmayacaklarına dâir; padişah I. Mahmud ve âsiler arasında karşılıklı taahhütleri ihtiva eden; padişahın, ulemanın ve darbecilerin imzalarını taşıyan Hücet-i Şeriyeye'ye yer verilmektedir¹¹.

⁸ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Adliye (C.ADL.),** 7/478, 16 Şevval 1185; **BOA, Cevdet Dahiliye (C.DH.),** 276/13791, 5 Cemaziyevvel 1206.

⁹ Bu Hücet-i Şeriyeye metni için bkz. Esad Efendi, **Üss-i Zafer,** İstanbul 1293, s. 36-40; Ayrıca bkz. Mehmed Esad Efendi, **Vak'a-nüvis Esad Efendi Tarihi,** Haz. Ziya Yılmaz, OSAV, İstanbul 2005, s. 571-576.

¹⁰ Erhan Afyoncu-Ahmet Önal-Uğur Demir, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyanlar ve Darbeler,** Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010, s. 11.

¹¹ **Abdi Tarihi,** haz. Faik Reşit Unat, 2. baskı, Ankara 1999, s. 48.

II- Hücçet-i Şeriyye'nin Ortaya Çıkışı

1792'de Yaş Antlaşması ile sona eren Rus Savaşı sonrasında ordunun ve diğer devlet kurumlarının yeniden yapılanması amacına yönelik, devleti kurtaracak bir uygulama olarak başlatılan Nizam-ı Cedit hareketi, 1805'den itibaren yenicheriler ve ulemanın da yer aldığı kesimden tepki görmeye başlamıştır. Nizam-ı Cedit'in Rumeli'de uygulanma girişiminin direnişle karşılanarak uygulanamayışı, Vahhabi İsyanları nedeniyle hac yollarının kapanması, 1807'de bir İngiliz filosunun İstanbul önlerine kadar gelerek şehri tehdit etmesi ve saray çevresinde sefahatin artması gibi gelişmeler padişah III. Selim'in otoritesine darbe vurmuştur. Nizam-ı Cedit'i finanse etmek üzere yeni vergilerin konmasıyla beliren hoşnutsuzluk, özellikle Nizam-ı Cedit'e karşı olan çevrelerin kıskırtmasıyla padişah aleyhine bir kampanyaya dönüşmüştür.

Rus Savaşı dolayısıyla ordunun 12 Nisan 1807'de İstanbul'dan ayrılması, muhaliflere bekledikleri fırsatı sunacaktır. Nizam-ı Cedit'e karşı olan Ataullah Efendi Şeyhülislam yapılmış, el altından Şehzâde Mustafa taraftarlarıyla anlaşılan Musa Paşa'nın sadaret kaymakamı olması muhalefetin gücünü arttırmıştır. Karadeniz Boğazı'ndaki kalelerde bulunan yamakların Nizam-ı Cedit sistemine dahil edilmek istenmesi ve bunların kıskırtılmasıyla başlayan isyan, kasden padişahın süreçten haberdar edilmeyerek gerekli tedbirlerin alınmaması ve Nizam-ı Cedit askerinin devreye sokulamaması sonrasında kısa sürede Kabakçı Mustafa liderliğinde katılımlarla birlikte İstanbul'a kadar artarak büyümüştür. Âsilerin taleplerine binâen Nizam-ı Cedit ricalinden önde gelen kişilerin de bulunduğu idamları istenen kişilerden ele geçirilenler öldürülüp, Nizam-ı Cedit lağvedilerek, İrad-ı Cedit Hazinesi de ortadan kaldırılır. Bu tavizlere rağmen isyan sona ermemiştir. Padişah makamını devredinceye kadar dağılmayacağı belirtilince, Padişah III. Selim tahttan indirilerek, IV. Mustafa tahta geçirilmiştir. Kabakçı İsyanı hedefine ulaştıktan sonra, Kaymakam Paşa, Şeyhülislam, Kazaskerler ve önde gelen ulemadan Münib Efendi ile Kabakçı Mustafa başta olmak üzere bütün Ocak ileri gelenleriyle yapılan toplantı sonrasında, kendilerinden bu isyan sebebiyle hesap sorulmaması, onların da bundan sonra devlet işlerine karışmamaları ve verilen emirlere riayet etmeleri hususunda iki taraf arasında anlaşmaya varılarak Hücçet-i Şeriyye adlı bir sened tanzim olunmuştur¹².

¹² Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Sad. Dündar Günday, Üçdal Neşriyat, c. I-VI, İstanbul, 1999, c. IV, s. 2063-2096; Câbi Ömer Efendi, **Câbi Tarihi**, c. I-II, Haz. Mehmet Ali Beyhan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003, c. I, s. 100-140; **Vaka-i Cedit: Yayla İmamı Tarihi ve Yeni Olaylar**, Haz. Yavuz Senemoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, yy, ty, s. 61-75; Ahmed Refik Altınay, **Kabakçı Mustafa**, Haz. Yücel Demirel-Ziver Öktem, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 33-76; Johann Wilhelm Zinkeisen, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, c. I-VII, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, c. VII, s. 225-332; Beydilli, "Hücçet-i Şeriyye", s. 33-35; Aysel Yıldız, "Kabakçı İsyanı ve III. Selim'in Katli", **III. Selim**, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Projesi, İstanbul 2010, s. 229-238; Afyoncu-Önal-Demir, **Askeri İsyanlar ve Darbeler**, s. 231-234.

III-Hücet-i Şeriyeye'nin Muhtevası

Hücet-i Şeriyeye'nin mukaddimesinde yazılma sebebine yer verilmiştir. Buna göre; devlet adamlarıyla, saray ileri gelenlerinden ileriye göremeyen bazı kimseler görevleri esnasında Nizam-ı Cedit adında daha önce benzeri görülmemeyen bir büyük bidat çıkarmışlardır. İrad-ı Cedit adıyla büyük zulümler ortaya koyarak kendi menfaatlerine ve sefalarına yönelik işlere girişmişlerdir. Binalarında, elbiselerinde ve tüm işlerinde kafirleri taklit yanında, devleti de Hıristiyan devletlerin kurallarına göre yönetmeye kalkarak tüm müslümanları kedere sevkedip, eskiden beri fetihler ve çeşitli hizmetler yapmış olan ocakların nefretini kazanmışlardır. Sultan Selim'i dahi, uydurma beyanlarla aldatarak, kendi çıkarlarından başkasına hizmet etmeyen çeşitli tedbirlere yönelmişlerdir. Bu durum karşısında Ocak ağaları ve askerler sadece "ıslâh-ı âlem" amacıyla isyan edip, bilcümle ulemâ ve devlet adamları ittifakla şer' ve kanun üzere Sultan Selim'den beyat bağını kaldırıp Sultan Mustafa'ya beyat etmişlerdir. Böylelikle Devlet-i Aliyye bir müddettir uzak kaldığı düzenli bir yönetime kavuşmuştur.

Ocağın bu hareketlerine herhangi bir kabahat ve kusur yüklenemeyip, gerek padişah ve gerekse ehl-i İslam tarafından her şekilde makbul karşılanmıştır. Bundan sonra Ocağ-ı Âmirenin gerekli bularak yapılmasını istediği husus; "el-Fukahâü ümenâü'r-rüsül" (Fâkihler peygamberlerin güvendikleri kimselerdir) hadisinden hareketle, ulemânın, yükümlü oldukları dini bir vecibe olan 'emr-i maruf nehy-i münker' vazifesini üstlenerek devlet adamlarından hilâf-ı şer' ve kanun hareketler ortaya çıktıkça hak sözü söylemede özenle gayret etmesidir. Bundan sonra, Ocak subay ve erleri de, eskiden beri üstlendikleri görevlerden başka devlet işlerine müdahale etmeyip, herbirini öteden beri şeriat ve Ocak kurallarına uygun olarak üstlendikleri görevlerini yerine getireceklerini taahhüt etmektedirler.

Bunların hilafına hareket etmedikçe gerek padişahdan gerekse vüzelâ ve zâbitân tarafından belirtilen hususlarda ne Ocak subayı ne de herhangi bir askere zerre kadar söz ve serzenişte bulunulmayacağına, ceza verilmeyeceğine, evvelen padişah, sâniyen vükelâ ve zâbitân taraflarından Allah ve Resulullah üzerine söz verilmektedir. Bundan sonra akdedilen bu sözleşme üzerine davranılacağı, yukarı-sında padişah hatt-ı hümayunu ve zeylinde Şeyhülislam Mehmed Ataullah Efendi, Kaymakam Musa Paşa ve ulemanın imza ve mühürleri yer alan sened ile ebediyen düstürü'l-amel kılınmaktadır. Vesika, mehâkim-i şeriyede tescil, başmuhasebe ve Divan-ı Hümayun kalemlerine kayıt ve Ocağ-ı Âmire tarafına sened-i şer'i olmak üzere teslim ve ita olunmuştur¹³.

Hücet-i Şeriyeye bâlâsında yer alan hatt-ı hümayun suretinde ise; senette yer alan şartlara yeniçerilerin riayet ederek, artık küçük veya büyük saltanat işlerine müdahale etmeyip, eskiden olduğu gibi her hususta emirlere itaat ve zâbitlerine her halde itaat edeceklerine söz vermeleri üzerine, padişah da Allah ve Peygamberinin

¹³ Hücet-i Şeriyeye sûreti için bkz. **BOA, Hatt-ı Hümayun (HH.)**, 339/19418, 23 Rebiülevvel 1222; **BOA, HH.**, 1358/53323, 23 Rebiülevvel 1222; **BOA, HH.**, 1498/17, 23 Rebiülevvel 1222; **Âsım Tarihi**, c. I-II, İstanbul ty., c.II, s. 46-50; Mustafa Necib Efendi, **Tarih**, İstanbul 1280, s. 59-63; **Câbi Tarihi**, c. I, s. 145-148.

isimlerini anarak; gerek kendisi gerekse vüzerâ, vükelâ ve zâbitân taraflarından Ocaklının hiçbir vakit muâheze ve mesul tutulmayacaklarına dâir söz vermektedir.

IV-Hüccet-i Şeriyeye'nin Hukuki ve Anayasal Niteliği

Olaya ve belgeye yer veren dönem kaynaklarında, Hüccet-i Şeriyeye; "hüccet-i garîbe"¹⁴, "vaka-ı garîbe ve hâdise-i acîbe"¹⁵ şeklinde nitelendirilmiştir. Ahmed Cevdet Paşa, buna benzer olaylar sonrasında güvence verilmesinin âdet olduğunu, ancak merasim yapılarak zorbalarla muahede senetleri mübadele olunmasını benzersiz bir olay olarak gördüğünü ve akli başında olan kimselerce de o dönem kınandığını belirtmektedir¹⁶.

Hüccet-i Şeriyeye, muttali olan az sayıdaki çağdaş araştırmacı tarafından değerlendirilmiştir. Berkes, Hüccet-i Şeriyeye'yi; Sened-i İttifak gibi, iktidarı paylaşmak isteyen çeşitli sınıfların yaptıkları sözleşme ile iktidarı sınırlandırdıkları bir belge örneği olarak takdim eder¹⁷. Kafadar'a göre Hüccet, "Osmanlı Devleti'nde hükümdar ile kulları arasındaki ilk yazılı hukukî sözleşmedir"¹⁸. Yılmaz'ın değerlendirmesinde; Hüccet-i Şeriyeye; "padişah ile Yeniçerilerin Osmanlı siyasetinde iki ayrı ve meşrû siyasi taraf olduğunu tanımış, hal'in şer' ve kanuna uygun olarak, ulema ve ricalin desteğiyle gerçekleştiğini belirterek, padişahın yönetici kurumların temsilcileri tarafından tahttan indirilmesini meşrulaştırmış, ayrıca, ulema ve ricalin devletteki görev ve sorumluluklarını tarif etmiştir: Buna göre ulema iyiliği emr kötülüğü nehy etmek, rical ise yönetimde hukuku -şariat ve kanun- ikame etmekle sorumludur"¹⁹.

Hüccet-i Şeriyeye, hukukî açıdan; padişah ve Yeniçeri Ocağı arasında taahhütler içeren ve teâtî edilen bir sözleşmedir. En üstte padişahın hatt-ı hümayununa yer veren Hüccet-i Şeriyeye; sadaret kaymakamı, şeyhülislam, nakibüleşraf, Anadolu ve Rumeli Kazaskeri, eski ve yeni İstanbul kadısı ve Ocak ileri gelenleri tarafından mühürlenmiş ve imzalanmıştır. Özellikle, şeyhülislamın, ulemânın imzalaması ve mahkemenin tescili ona hukuki bir dayanak sağlayarak "hüccet" değeri verirken, şerîlik/meşruluk kazandırmış ve gücünü artırmış görünmektedir.

Batı'da ortaya çıkan, siyasal iktidarın sınırlandırılması ve temel hak ve özgürlüklerin korunmasını öngören anayasal belgeler modern düşüncenin ürünüdürler²⁰. Sened-i İttifak gibi Hüccet-i Şeriyeye de Osmanlı Klasik Dönemi belgesi olup Batı'nın etkisine rastlanmaz. Bununla birlikte, padişah ve yeniçerilerin karşılıklı taahhütlerini içeren ve teâtî edilen yazılı bir belge olması, iktidar yapısı içinde pa-

¹⁴ **Âsım Tarihi**, c. II, s. 46.

¹⁵ Ahmed Songül Çolak, "Kethüdâ Mehmet Said Efendi'nin Karadeniz Boğaz Yamaklarının İsyanına Dair Notları", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, c. XX, sy. 1, Elazığ, 2010, s. 417.

¹⁶ **Cevdet Tarihi**, c. IV, s. 2096.

¹⁷ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 14. Baskı, Haz. Ahmet Kuyaş, YKY, İstanbul 2009, s. 134.

¹⁸ Cemal Kafadar, **Yeniçeri-Esnaf Relations: Solidarity and Conflict**, Institute of Islamic Studies, McGill University, Montreal 1981, s. 115.

¹⁹ Yılmaz, "Meşrutiyetçi Gelişmeler", s. 19-20.

²⁰ Mustafa Erdoğan, **Anayasa Hukuku**, 7. Baskı, Orion Kitabevi, Ankara 2011, s. 25; Kemal Gözler, Osmanlı Anayasal Gelişmeleri, <http://www.anayasa.gen.tr/osmanli.htm>, 25.02.2013.

dişahın, ulemânın, devlet ricalinin ve yeniçerilerin konumunu belirlemesi Hücet-i Şeriyeye'nin iktidarı sınırlandıran anayasal yönüne işaret eder.

Hücet-i Şeriyeye, yazılı bir anayasası bulunmayan Osmanlı iktidarının teorik çerçevesine/sınırına; şer', kanun ve siyaset düşüncesi geleneğiyle mütenasip olarak atıf yapmaktadır. İşaret edilen bu teorik çerçevede, Osmanlı iktidarının sınırı, İslam hukukunun temel kaynaklarındaki esaslarla beraber somut olarak "bey'at sözleşmesi" ile çizilmektedir. Bey'at, toplum adına ve vekâleten temsilcileri ehli'l-hal ve'l-akd ile halife arasında, "şartlar"a mukabil "itaat"i öngören iki taraflı bir akit olarak kabul edilmektedir. Devlet başkanı bu sınırlara uymadığı takdirde toplumun doğrudan kendisi veya temsilcileri ehli'l-hal ve'l-akd aracılığıyla iktidara karşı başvurma hakkına sahip olabileceği çeşitli araçlardan bahsedilmiştir. Bunlar "nasihat"ten, "takvîm (doğrultma/düzeltilme)", "azl" ve "karşı çıkmaya (hurûc)" kadar uzanmaktadır²¹. Hücet'de beyan edildiğine göre, bu teorik esaslara aykırı hareket eden III. Selim iktidarı, vesikada belirtilen sebeplerle meşruiyetini kaybetmiştir. Yeniçeriler "islâh-ı âlem" amacıyla isyan etmiş, ulemâ ve devlet adamlarından oluşan ve bir anlamda toplumu temsilen devlet başkanıyla "bey'at" akdini gerçekleştiren "ehli'l-hal ve'l-akd" de artık şer' ve kanun gereğince meşruiyetin kaybedildiğinden hareketle III. Selim'den bey'at bağını kaldırdığını ifade etmiştir. Hücet-i Şeriyeye'nin bu boyutu da ona anayasal bir belge niteliği kazandırmaktadır.

Devlet iktidarının sınırlandırılmasına mukabil Hücet-i Şeriyeye'de tebaanın hak ve özgürlüklerine yer verilmemiştir. Güvence sağlanan ve kısmen de olsa haklarına yer verilenler, yeniçeriler ve ulemâ sınıfıdır. İktidarı sınırlayıcılık boyutuyla öne çıkan bu belgenin hak ve özgürlükler açısından eksikliği, dönemi de dikkate alındığında, anayasal bir belge olarak kabulüne engel oluşturmamalıdır. Ancak, teorik temellere dayandırılrsa ve mahkemeye tescil edilerek 'şeklen' hukuka uygunluğu sağlansa da; padişahın tahttan indirilmesine, on devlet adamı ve saray ricalinin yargılanmaksızın öldürülmesine yol açan bir isyan ve darbe neticesinde ortaya çıkan bu belge, 'meşruiyet' açısından oldukça sorunlu gözükmektedir.

Öte yandan, Hücet-i Şeriyeye, XIX. yüzyılda ortaya çıkan anayasal belgeler serisinin ilki olarak kabul edilmelidir. Zira, Sened-i İttifak'tan yaklaşık on altı ay önce ilan edilmiştir.

V-Hücet-i Şeriyeye'nin Uygulaması

Kabakçı isyanı ile başlayan olaylar, düzenlenen Hücet-i Şeriyeye'ye rağmen yeniçerilerin devlet işlerine karışmalarını sonlandırmamıştır. İdamı istenen devlet ve saray ricalinden yakalananların öldürülmesine devam edilmiştir. Nitekim, Valide Sultân Kethüdâsı Yusuf Ağa da âsilerin öldürülecekler listesinde yer aldığından Hücete ve isyanın bitmesine rağmen öldürülmüştür. Aynı şekilde, Kapan Naibi Latif Efendi'nin ismi de öldürülmesi istenilenler arasında yer almış, ancak affı kabul olmayacağından rütbesi ilim adamlığından mir-i miranlığa çevrilmiş ve Bursa'da hatt-ı hümayûn gereğince öldürülmüştür. Tecrübeli devlet adamlarının devletin

²¹ Mahmud Ahmed Gâzi, "Müessesetü Ehlü'l-Halli ve'l-Akdi fi'l-Fikri's-Siyasi ve'd-Düstûri'l-İslâmi", **eş-Şûrâ fi'l-İslâm**, el-cüz'üs-sâlis, Amman 1989, s. 1047; M. Yusuf Musa, **Nizâmü'l-Hükûm fi'l-İslâm**, et-tab'atü's-sâniye, Kahire 1964, s. 75.

savaşla karşı karşıya olduğu böyle bir dönemde ortadan kaldırılması telafisi güç bir kayıp olarak görülmüştür. Âsiler, 24 Haziran 1807'de yamaklara dağıtılacak bahşişlerin hepsini vermeyip kendisinde alıkoyan Sekbanbaşı Arif Ağa'nın görevinden alınmasını sağlayarak, yerine başçavuş vekili olan Seyyid Mustafa Ağa'yı tayin ettirmişlerdir. Sekbânbaşı Arif Ağa, sakladığı paraları zorla alınarak Bursa'ya sürülmüştür. Hüccet-i Şeriyedeki taahhütlerine aykırı olarak devlet işlerinden elini çekmeyen Ocaklılar, Temmuz 1807'de Şeyhülislâm Ataullah Efendi'yi azlettirerek yerine Ömer Hulûsi Efendi'nin atanmasını sağlamışlardır. Fakat Hulûsi Efendi'ye karşı olanlar Süleymaniye Camii avlusunda toplanmaya başlayınca, Şeyhülislâm Ömer Hulusi Efendi istifa ettirilip, Ataullah Efendi yeniden Şeyhülislâm olarak atanmıştır. İmzalanan hüccet gereğince devlet işinden el çekmesi gereken Ocaklı, neden hâlâ müdahaleye çalıştıkları sorulduğunda, bunu hüccetteki maddelere riayeten yaptıklarını belirtmişlerdir²².

Her ne kadar Hüccet-i Şeriyeye hükümlerine göre davranılacağına "ebediyen düstürü'l-amel kılınacağı" kararlaştırılmışsa da, taahhütlerine rağmen yeniçerilerin devlet işlerine karışmalarının sonlandırılması; Nizam-ı Cedit'i ihya etmek üzere karşı darbe teşebbüsünde bulunan Alemdar Mustafa Paşa'nın Kabakçı Mustafa ve çevresindeki âsileri öldürterek, III. Selim'i tekrar padişah yapmak üzere IV. Mustafa'yı tahttan indiren müdahalesi sonucunda nispeten gerçekleşebilmiştir.

Sonuç

1807 Hüccet-i Şeriyeye'si, devrin kaynaklarında olumsuz sıfatlarla anılarak yarırganmış, devletin âsilerle yaptığı, teâtî ettiği bir muahede ve bir mukavele olarak görülerek tasvip edilmemiştir²³.

Osmanlı Devleti'nde padişahların üçte birinin askerî darbe ile değiştirildiği görülmektedir. Başarılı olamayan darbe girişimleri veya devlet adamlarının öldürülmesi sonucunu doğuran isyanlar da dikkate alındığında genel Osmanlı tarihi açısından pek de iç açıcı olmayan bir tablo ile karşılaşılmaktadır. Osmanlı tarihindeki genel uygulamaya bakıldığında, isyanlar bakımından en önemli hususlardan biri meşrûyetlerinin sağlanmasıdır. Meşruiyetin hemen hemen en önemli kaynağı yapılan eylemin şeriliğidir. İsyân edenler, dini meşruiyet sağlamak üzere ya fetva almak, ya da ulemanın en azından bir kısmının fikrî veya fiilî desteğini elde etmeliydiler. Fetva yanı sıra, mümkün olduğunca fazla ulemanın desteğine, hatta nâkibüleşrafın aynı safta varlığına önem verilmekteydi. Âşikâre olmasa da zaman zaman işbaşındaki devlet ricalinin de muhalif saflarda yer aldığı görülmekteydi. Böylelikle, birbirinden farklı ve önemli kesimlerin desteği ve katılımı teşebbüs edilen eylemin başarısını arttırmaktaydı.

İsyân ve darbe sonucu tahta çıkan padişahlar, başlangıçta kendilerini başa getirenler karşısında hareketsiz kalmayı yeğlemekle birlikte, zamanla aynı akibetle karşılaşmamak ve iktidarın ortak kabul etmeyen tek hakimi olmak istediklerinden kendilerini tahta çıkarıcıları bir şekilde bertaraf etme yolunu seçmekteydiler.

²² **Cevdet Tarihi**, c. IV, s. 2090-2097; Çolak, "Kethüdâ Mehmet Said Efendi'nin Karadeniz Boğaz Yamaklarının İsyânına Dair Notları", s. 410-411; Beydilli, "Hüccet-i Şeriyeye", s. 35.

²³ Beydilli, "Hüccet-i Şeriyeye", s. 36.

İsyan başarılı olduktan sonra âsiler ve darbecilerin en önemli hedefleri kendi hayatlarını garantiye alabilmektir. Bunun da yollarından biri önde gelen ulemanın imzalarının bulunduğu hücet-i şeriyeye hazırlatmaktır. Ele aldığımız bu Hücet-i Şeriyeye örneğinde görüldüğü üzere; canlarına, mallarına dokunulmayacağına ve suçlarının affedildiğine dair taahhüt almaktaydılar. Bunun görünürde yeniçeriler için bir garanti olabileceği akla gelirken, isyanda bir şekilde zımnî veya açık katkısı bulunan devlet adamları ve ulema için de dolaylı bir garanti sağladığı söylenebilir.

Hücet-i Şeriyenin meşruiyetini sağlamak üzere başta sadrazam olmak üzere diğer üst düzey devlet adamlarının da imzalarının olmasına özen gösterilmiş, en önemlisi, belge hazırlandıktan sonra baştaki padişah tarafından onaylanması istenmiştir. Belgede, âsilerin artık devlet işlerine karışamayacakları, verilen emirlere itaat edeceklerine dair taahhütler alınmıştır. Bu taahhütlerin geçerliliğini sağlamak ve dayanağını arttırmak üzere isyan liderlerinin de imzalarının bulunması sağlanmıştır²⁴.

İslam hukuku ve Osmanlı siyaset geleneği yönetime itaati şarta bağlamıştır. Hukuk, kanun ve gelenekte itaatın esasları konusunda var olan esneklik, muhalefetin bazen haklı bazen haksız isyanına zemin hazırlayıcı olmuştur. Yönetime karşı bu hareketlerde ulema hukuki, yeniçeriler fiziksel dayanağı oluşturmuştur. Hücet-i Şeriyeye, itaat ve direniş kültürüne yer veren Osmanlı nazariyat ve tatbikatında, ulema ve askerın geleneksel konumuna işaret etmektedir. Ulema sistemin denetçisi konumunda görülüp, emri bil maruf nehyi anıl münker görevini üstlenmektedir. Devlet adamları uyarıya rağmen istek ve beklentilere cevap vermediğinde, yönetim meşruiyetini kaybetmektedir. Tahttan kendi isteğiyle inmeyen padişaha karşı yeniçerilerin fiilî gücüne ihtiyaç duyulmakta, yapılan eylemin hal fetvasıyla meşruluğu sağlanmaktadır. Bununla birlikte, ulemanın fetvalarıyla destekledikleri isyanların gerçekte ne derece meşrû oldukları tartışılabilir bir durumdur. Fiilî gücün ağırlığı ve tuttuğu taraf çoğu zaman başarılı olmakla birlikte, meşrûluğun gerçekten her zaman sağlandığını söylemek mümkün gözükmemektedir.

İsyan eden veya darbeyi gerçekleştirenler, tahta geçen yeni padişah tarafından da isyanın meşruluğuna işaret eden, bu Hücet-i Şeriyeye örneğinde olduğu üzere, kurulu sistem içinde geleneksel fonksiyonlarına atıf yapmakta, konumlarını korumak istemekte, diğer taraftan da mesul tutulmayacaklarına dair garanti almaktadırlar. Diğer örnekleri ortaya çıkarılıp daha fazla araştırmaya gereklilik duymakla beraber, en azından bu Hücet-i Şeriyeye örneğinde; ulema ve askerın geçmişte üstlendikleri rolleri yazılı bir belgeyle padişaha da kabul ettirdikleri, sistem içindeki taraf olma konumlarını yazılı olarak vurguladıkları, padişahın iktidarını sınırlayarak yazılı bir belgeyle bunu sağladıklarını belirtebiliriz.

1807 Hücet-i Şeriyesi'nin Ekim 1808'de ortaya çıkan Sened-i İttifak'ın anlaşılması bakımından da hazırlayıcı rolüne dikkat çekmek gerekmektedir. Sened-i İttifak'ta, merkezde fiilî gücü elinde bulunduran yeniçerilere karşı dengeleyici bir güç olarak âyan sisteme dahil edilmek istenmiştir.

²⁴ Afyoncu-Önal-Demir, *Askeri İsyanlar ve Darbeler*, s. 6-11.

